

Bøndernes Vilkaar

Reformationen havde i overvejende grad haft sine Arnesteder i Byerne, men under Grevens Fejde, da Bønderne i hele Landet var kommet i stærk Bevægelse, stiftede de Bekendtskab med de nye Tanker, og ogsaa Rejsningen til Fordel for Christiern II var evangelisk præget. Dog gik Papismens rødder langt dybere i Landbefolkningen end i Byerne. Her i Landalmuen, hvor Præsterne i Reglen endnu sad fra de ældre katolske Tider, vandt de nye Former kun langsomt frem.

Bondestanden i disse Tider var, hvis man skulde tro de Retsudtryk, der bruges om den, rene Slaver. Sørø Klosters Abbed erklærer op mod aar 1500, at alle Bønder på Klosters store Godser, er dets fødte Vornede, der ikke uden Tilladelse maa forlade det, og at Abbederne i umindelige Tider har haft Myndighed til at sælge og bortgive Bønderne og deres Afkom. Disse Ord svarer til Bestemmelser i Christiern II's Love, hvori saadan Handel forbydes. Senere synes der at være forekommet enkelte Tilfælde. Og Frederik I taler om "den fortykte, forurettede, haardt beskattede og ilde plagede Almue" .

Lov og Ret i Landet

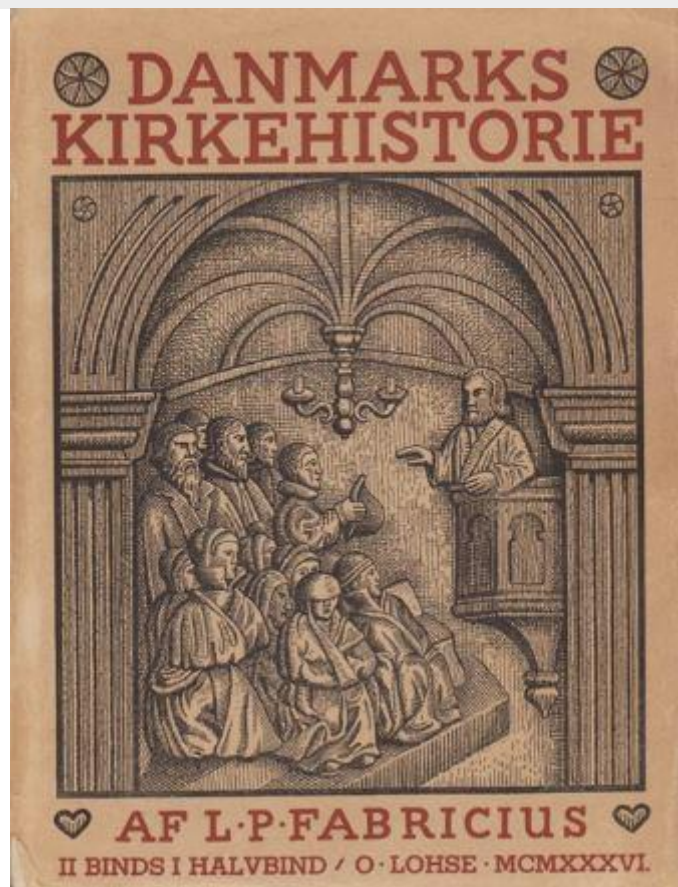
Stokketing. Navnet henviser til de stokke, man sad på.

Forholdet er imidlertid, at naar en Bonde svarede sin Landgilde og opfyldte sine øvrige Pligter, var han urørlig. Han kunde iflg. Olufs Haandfæstning opsige sin Bopæl efter Landsloven, og baade Christiern II's og Frederik I's Recesser sikrer hans Ret, naar han gør sin Skyldighed. Ja, han var *Livsfæster*, og vi ser, at der i disse Perioder har været stor Rigdom i Bondehjemmene, ogsaa i rent Sølv – en enkelt Bonde kunde efter Clementfejden udløse sig med 1000 M. Penge; deres Gilder var uhyre overdaadige, og et Maaltid, der skulde være blot lidt over det almindelige, krævede Saltmad, tre ferske Retter og Steg med en Tønde Øl for hver 12 Personer. Kongerne var i Reglen meget nøjeregnende, at der ikke skete Bønderne Uret, og de fik Yndest i Almuen derfor; det gjaldt ogsaa Konger som

Christian III og Frederik II, der endogsaa i Jordtrætter personligt kunde ride Markskel. Det maa ikke glemmes, at trods Voldsfærd og Uretfærdighed mellem Folk, var der Lov og Ret i Riget, hvad der ikke mindst kom Landsbyens Mænd til Gode. Og mellem disse Landsbymænd valgtes ikke blot de lavere Embedsmænd, men ogsaa Herredsfogederne og Tingenes Stokkemænd. Denne solide Velstand og Selvbevidsthed holdt sig længst hos Fyns og Jyllands Bønder, men Sjællands og Lolland-Falsters Almue tidligt kom i Armod.

Drukkenskab

Den almindelige *Levemaade* har efter Nutidens Begreber været meget grov. Slagsmaal og Drukkenskab har været Hverdagsbegivenheder, som det med tilstrækkelig Tydelighed fremgaar baade af Lovbestemmelserne, Retssagerne og af Samtidens Vidnesbyrd som Visitatsbøger og Kirkeforskrifter. Den megen Saltmad uden Grøntsager har krævet meget Øl, og selv Palladius finder, at en Mand kan drikke en Skaal i et godt Lag, og ogsaa over Tørsten; men dog vil vi forgæves søge efter kirkelig Anerkendelse af den Drukkenskab, som var hele

Samfundets Skødesynd fra øverst til nederst. "Det anstaar en Mand ilde at drikke sig fuld", og "end staar det en Kvinde halvt værre", siger han. Tilmed var Drikkeriet forbudt "til Landsting og under Kongens Sværd ... man plejer at sige, at fire Ravne de (ud)gør én Djævel; det er ikke sandt, for Ravne er Guds gode Kreaturer som andre Fugle. Men fire Natteravne, som sidder og slemmer Natten over med hverandre, de har en femte hos dem, det er Djævelen"! Og Broderen Niels Palladius udgav i 1556 et lille Skrift "Om Drukkenskab", hvori berusede Folk sættes i Klasse med Asener, gale Hunde, Aber, galne Geder og Bukke, der vil stange og hugge og stikke, ja med Svin, naar de ræber og kaster op i Krus og Fade og siden falder under Bordet, saa Hunde og Svin kommer og kysser deres Mund! Velkendt er ogsaa Anders Sørensen Vedels Ligtale over Frederik II.

Men trods Kirkens Indsigelser mod denne Usømmelighed, var Drukkenskab velkendt ogsaa blandt Gejstlige og en del af det daglige Liv for det meste af den øvrige Befolkning, selv om det godt nok indrømmes, at Beruselse er imod Guds Befaling og usundt. Der skulle gaa Aahundreder, før der kom en virkelig Ændring i denne ældgamle nordiske Sædvane.

Kirkelig Plumshed

Til disse grove Livsformer svarede en mærkelig *Ubehøvelighed ogsaa overfor det Helligste*. Naar Bryllupsgæsterne kom til Kirken efter Brylluppet, der holdtes om Søndagen, var de oplagte til Forlystelse uden nogen Skranker, og denne Skik holdt sig længe til Reformatorerne Forbitrelse. "Den Slemmen og Demmen og Dansen med Piber og Tromme, som skete her udi Sjælland inden Kirkedørene om Mandag eller Tirsdagen i Bryllupsugen, den hørte Djævelen ad Helvede til, og er derfor aflagt til Landsting ved Kongens Sværd", lader Palladius Kirkefolket høre i Sogn efter Sogn, og han fastslår i sin Traktat af 1553, at Bryllupsfolket maa ikke heller *æde og drikke i Kirken eller gøre et Dansehus af den*. Men paa Rosekilde Landemode maa det dog i 1564 indskærpes Præsterne, at de ikke holder til med Ølkaarer ved Gæstebud og Bryllupper; ikke heller drikke eller danse paa Gaderne som Gøglere; og man maa ikke lade Bønderne ofre paa Alteret, naar de har redet Sommer i By, og Majgreven næste Søndag "løber op for Alteret og ofrer og de andre efter hannem. Og det gør de, drukne, bevæbnede og støjende, til Forargelse og Spot for det Gejstlige Embede".

Uro ved Gudstjenesten

Men ogsaa ved selve *Gudstjenesten* var der fra den ældre Tid Klager over Mangel paa Andagt. I sin katolske Periode klager Kanniken *Christiern Pedersen* over, at Folk under Gudstjenesten "raabe, tale, snakke eller sludre, som mange gør desværre, der tale og skogre, ligervis som de sad paa en Gildesbænk og dermed drager andre bort fra deres Gudelighed"; og selv om den større Aktivitet ved de Evangeliske Gudstjenester har samlet større deltagelse hos Menigheden, saa var denne Uro i Aarhundreder en stadig tilbagevendende Klage, ja i Ribeartiklerne af 1542 lader Kongen skrive, "at tit og ofte er kommen Klage og Kæremål for os, *at mange slaar hverandre i Kirkerne og paa Kirkegaardene*", og han lyser Kirkefred lige med Tingfred.

Kirkegaardene

Jordefærd kunde, efter at Sjælemessen var forbudt, faa den ganske usømmelige Form, saa Sjællands Provster paa et Møde i Sorø i Nov. 1539 maa paatale det i deres Stift særligt graverende Misbrug "med Lig at jorde udi saa Maade, at naar noget kristent Menneske dør og afgaar, da slæber de dennem til Jorde som med et andet Bæst (Hest)". Denne Ringeagt prægede fra gammel Tid Kirkegaarden, der trods sin Indvielse var Hjemsted for Markeder og Tingene med deres Uro; i 1561 hører vi, at det forbydes Folk paa en lollandsk Kirkegaard at opslaa Boder der eller græsse Heste derinde; men for øvrigt tilhørte Græsset iflg. Lov og Ret Sognepræsten; det er i hvert Fald Reglen i Vendelbo Stift ved Aar 1550, og man fulgte dermed en gammel Ret fra Bispernes Tid, der ogsaa 1545 fastsloges paa Fyn. Denne Kirkegaardsfred er vanskelig at overholde; det gaar som i Viborg Stift, hvor det 1552 hedder, at Kirkegaardene ikke holdes med Mur og Port, men er ved at opædes eller besmittes af Heste, Fæ, Svin og andre Kvæg, skønt den skulde holdes ren og skikkelig for deres ærefulde Opstandelses Skyld, som hviler der. I selve København var det endnu i 1564 saa uskikkelig, at Hvermand lagde sin Vej med Riden, Agen og i andre Maader, hen over Nicolai Kirkegaard, Tømmerstabler blev oplagrede der og Huse tilhuggede, skønt det er kristne Menneskers Hvilested. Ja, i 1585 kan der endogsaa klages over, at Markedsgæster i Lerup i Hanherred plejer at opbryde Vaabenhusedøren og der inddrive Faar og Kvæg, og Kirkegaardsdiget nedbrydes for at anvendes til Gruer og Hytter. Ogsaa denne ældgamle Uskik var det svært at faa Bugt med. I Lyset af en

saadan Mangel paa Ærbødighed forstaar man bedre, baade at der kommer Klage efter Klage over Kirkernes Forfald, og at Rummet bruges til de besynderligste Formaal. I Kerteminde Kirkes sydlige Kirkeskib fandt Biskop Jacob Madsen i Vejle i 1588 et Lager af Borgernes Sejl og Skibsudrustning, og Aaret efter finder han i Tved Kirke Tømmer til et Hus, som Herremanden vil have rejst paa Langeland; og i Taarnet havde en Husmand opmagasineret sit Hø!

Det er til en Befolkning, der paa mange maader tog med grove Næver paa aandelige Ting og tænkte og følte saa afstumpet, at det næsten kunde virke kynisk, at Evangeliet skulde bringes af Præster, der tilhørte samme Tidsånd og derfor maatte kæmpe den samme Kamp imod Kødighed og Plumshed. Deres Opgave var ikke at faa Folket til kirkeligt at makke ret eller moralsk at dy sig, men ved Guds Ord at vække et personligt Kristenliv i de mange Hjerter. Var det vakt, tvivlede ingen om, at Sæderne vilde højnes i hele Kirken.

Prædiken

Den Prædiken, der i Middelalderens Slutning var begyndt at blive almindelig, undergik ved reformationen den Ændring, at den nu skulde udlægge Evangeliet; den skulde være strengt bibelsk og forkynde baade "Pønitesse og Bedring, Troen og hendes Frugter, som er gode Gerninger." Fordi Prædikanten i særlig Grad staar i Guds Sted. maa Præsten ikke "staa og sige, hvad hannem lyster selv", men tale med klare og forstandige Ord.

For mangen en Præst i Landet har dette været en uhyre ny Byrde. De gamle Gudstjenesteformer var lært én Gang for alle i de unge Dage; men en sådan Prædiken betød en Indtrængen paa Omraader i Kristenlivet, som egentlig havde ligget helt uden for hans Embede før. Da maatte han prise sig lykkelig, at han kunde læse op af sin Postille – og selv lære imens! Der stilledes nye Krav til Præstestanden i denne Tid. "Han skulde være Eder tilrede saavel ved Midnatstide som Middagstid, udi Mørke og Mulm, i Regn og Rusk, i Kulde og Frost op af sin Seng til det mindste Barn, som du haver". Er der Kopper eller Pestilens, der lugter og stinker ilde, "da skal din Sognepræst derind og have sin Næse deri med, mens du og jeg maa vel ske var end fuldgerne uden for Døren", siger Palladius i sin Visitatsbog.

Hjemmeberettelse

Ved Hjemmeberettelse skal Præsten forlange at blive ene med den Syge for at gøre Skriftemaal, og først naar "han haver tryggeligen tilsagt hannem hans Synders Forladelse efter Guds Ords Lydelse", kalder han Folket ind igen og forretter Nadvertjenesten, og saa slutter han med inderligt at minde den Syge om Guds store Naade og formaa ham til at være Gud følgagtig i Liv eller Død, hvorledes det er Gud bedst behageligt. Under denne Tjeneste skal Præsten iflg. Kirkeordinansen være iført høviske og passende (dog vanlige) Præsteklæder. I Haderslev-Ordningen fra 1528 gives der Anvisning paa at bruge Røkkelin.

Jordefærden

Jordefærden var i den katolske Kirkes Tid meget omstændelig, men ogsaa højtidelig; da den Hovedvægt imidlertid var lagt paa Forbønner, Indvielser og Sjælemesser, maatte denne Form forkastes af Reformatorerne, og der kom Aar med Uorden og Ligegyldighed overfor Begravelsen.

Reformatorerne havde dog fra Begyndelsen bestræbt sig for at skabe sømmelige og kristelige Former for Begravelse. Allerede i Malmøbogen (1529) gives der Anvisning paa at bære den Døde til Graven under Klokkeringning; Følget synger kristelige Salmer, "som kan vække Folket til at forsmaa Verdens forfængelige Handel, til Attraa og Begæring efter det evige liv", dernæst skal der prædikes. "Denne timelige Død er en Begyndelse til det evige Liv; kristne Folks Død er ikke uden en Søvn, af hvilken de snarligen skal opvækkes og kaldes med Sjæl og Legeme til Himmerige". Kirkeordinansen anviser ikke blot Klokkeringning, men i Byerne maa Peblingene gaa foran og synges Salmer; ellers gaar man tavse til Graven, lægger Liget ned og kaster paa, medens der synges "Vi tro alle sammen paa én Gud" m.m. Saa skal Præsten, ("om han har Stunder og er bedt derom") tale et Formaningsord, og medens alle knæler, slutter man med Fader-Vor.

I denne Anvisning, som Peder Palladius udsendte 1538 hedder det: "Når Liget er da kommet til Graven, saa lægger man det straks neder, og Præsten kaster tre Skovfulde Jord derpaa med disse Ord: *Af Jord er du; og til Jorden er du kommen; men Gud vil oprejse dig paa den yderste Dag*", saa lader han skyde Graven til, og da gør han en føje Formaning. Om denne Form samler man sig da i de følgende Aar, hvor man arbejder paa at befri sig for katolske Levn ved at lade Liget begrave *før* Tale og øvrig Tjeneste og ved, som paa Roskilde Landemode 1554 at

Landet kirke, Lolland

forbyde, at nogen Altergang finder Sted, medens Følget er nærværende, for at det ikke skal ligne en Sjælemesse. Men mange forskellige Skikke blev dog staaende længe rundt i Landet, naar det gjaldt Jordefærd.

Kirkegangskoner

Skønt Reformatorerne bestemt protesterede mod Middelalderens Tale om, at en Kvinde "laa hedensk" i Tiden mellem hendes Barns Fødsel og hendes første *Kirkegang*, og at hun med Lys og Vievandsbestækning skulde udløses fra Djævelen, saa fastholdt man den højtidelige *Indledning i Menigheden*; men den Kvinde, som "vil nu længere have Vand og Lys, hun giver selv til Kende, at hun haver en Djævel med at fare, som hun vil Lyse og stænke fra sig". I stedet skal hun modtages ved Kirkedøren af Præsten med Skriftord og Taksigelsesbøn; men "Skøger og Skarnsfolk skal en Sognepræst ikke lede udi Kirken; Djævelen maa lede dem i Kirke, ind til de retter og bedrer sig; der skal jo være Forskel imellem Dannekvinder og saadant Skarnsfolk"

Jordemødre

Ogsaa Jordemødre skal være godt evangelisk undervist; "en gammel Skarns papistisk Munkekvinde" fører Djævelen med sig; hun skal afholde sig fra Signelser, Manen og Trolddom, hun maa ikke være fordrukken, saa hun ødelægger "baade Liv og Barn med sin Ulempe". Men ærlige og gudfrygtige Jordmødre skal undervises af Prædikanterne om, hvorledes de skal trøste og formane Barselskvinder med Guds Ord til Taksigelse for deres Livs Frugt. De skal behandle Barnet omhyggeligt; er det livsfarligt svagt, skal de med Bøn hjemmedøbe det, og om Barnet skulde dø uden Daab, "da skal man dog ikke mistrøste om samme Barns Salighed efter det Ord: Lad de smaa Børn komme til mig", og Barnet maa *ikke* begraves i Høj og heden Jord.

Bandsættelse

Den gamle Kirketugt skulde aldeles ikke afskaffes; snarere blev den gjort endnu mere personlig end tidligere; selv i det Verdslige Liv greb Kongen til drastiske Foranstaltninger for at gennemføre sømmelig Tugt, som da han i den københavnske Reces fra 1537 befaler, at baade paa de kongelige og adelige Slotte skal der i Borgerstuen hænges en Ferle, og den, der *sværger* ved Guds, hans Død, Pine, Saar og Blod, skal have et Slag i Haanden og bære Ferlen, *til en anden sværger* (!).

Da Prælaterne paa Herredagen i 1530 fører Klagemaal imod Prædikanterne, protesterer de imod, at Katolikker i Viborg er blevet bandsatte; dette giver Anledning til, at Prædikanterne skal forklare, at deres Bandlysning bestaar i Udelukkelse fra "den hellige Kirkes Samfund"; men dermed tænkes ikke paa Udelukkelse fra Samfund med Gud og hans Naade, som den katolske Kirke lærte. Bandsættelse "er den yderste Lægedom, Kirken haver til at behandle aabenbare Synder med", siger Kirkeordinansen. De, som lever i *åbenbare* Laster, skal derved paamindes, og bliver de da forhærdede i deres Ondskab, skal de holdes som hedenske; de Bandsatter maa høre Prædiken, men naar Nadveren skal forvaltes, skal de vises ud. "*De Synder, som vitterlige er, de skal aabenbare med Afløsning forlades; men de, som lønlige er, dennem maa man og lønlig afløse*", hedder det i Kirkeordonansen. To Gange om Aaret, Søndag før Jul og Søndag før Paaske, skal Præsten af Prædikestolen forkynde offentligt Navnene paa dem i Menigheden, der er udelukket fra Nadveren for aabenbare Synder: vitterlige Manddrabere, Horkarle, Bolere, Skørlevnere, aabenbare Svirebrødre, Løgnere og Bandere.

Hvis vitterlige Syndere ikke vil bedre sig efter Præstens Formaning, skal de offentligt bandsættes, " *thi aabenbarlige Synder skal have aabenbarlig straf*!". Naar en Bandsat ved denne Kirketugt bragtes til Besindelse og angrede, skulde han aabenbart i Kirken bekende sin Synd og blev da afløst aabenbart. Derimod skal den skjulte Synd ikke afbedes i *aabenbart Skriftemaal*; thi det er *Forargelsen* ved Synden og ikke *Synden selv*, der afbedes der; men i øvrigt var den Bandsatte ikke udelukket fra det almindelige Samkvem med Folk, men hvis den Bandsatter dør uden at være afløst, maa han ikke begraves i Kirkegaarden, før de faar købt Jorden af Kongen. –

Synsbekendelse

Før Altergang skal man skrifte hos Præsten. Skriftemaalet skal iflg. Ordonansen foregaa Lørdag Aften i Kirken, men i Landsbyerne før Søndagens Gudstjeneste. "Den som skrifter, skal gøre Skriftefaderen Regnskab for sit Levned og enten i *Almindelighed* bekende, at han er en Synder, eller bekender noget, han haver forsømt udi sit Kald; eller om Samvittigheden noget nager, da skal han sige det frem, ellers kræves her ikke alle Synders opregnelser hver *især* – *men at man nogle fortæller, det kan saa kvægne Samvittigheden*", hedder det med stor Visdom; desuden skal Præsten da spørge om hans Tro og Børnelærdom og ikke tilstede ham at gaa til Alters om han er uvidende deri. "Dersom han det ikke kan, da skal han denne Gang blive (som den der ikke haver Bryllupsklædningen paa) udelukt fra Nadverens Delagtighed", og i *lønligt Skriftemaal* skal Præsten paalægge ham at blive derfra, men han skal ikke aabenbart bandsættes.

De som er forhædede Kætttere, afsindige Mennesker og "ufornumstige" Børn samt Guds Ords Forhaanere og Foragtere maa ikke tages til Alters.

Bispevisitatser

Ved *Bispevisitatser*, som dengang og længe efter holdtes lige saa godt paa Hverdage som paa Helligdage, skaffede den Kirkelige Øvrighed sig Underretning om Forholdene i Sognene. Sognemændene kunde fremføre deres Klager for Biskoppen, og Præst og Degn kunde betro ham, hvad der var dem til Besvær fra Menighedens Side. Men først og fremmest fik Biskoppen her i de første Aartier en meget vigtig Lejlighed til at fremlægge den nye Kirkeordning og dens evangeliske Tanker for Menighederne.

Peder Palladius

I *Peder Palladius Visitatsbog* har vi bevaret en ganske uvurderlig Kilde til vort Kendskab til de aandelige Tilstande i denne tidsperiode; den er en sand Perle i den danske Litteratur. I Aarene 1537 til c. 1543 gennemrejser han 390 Sogne i sit Stift, og han har nedskrevet, hvad han sagde og afhandlede med Folket, og brugte det som Skema for Visitatserne; af en Afskrift, der synes at være nedskrevet af Jørgen Sadolin, ser vi at også hans Embedsbrødre har brugt den som Hjælp i deres egen Virksomhed.

Desværre tillader Pladsen ikke at fordybe sig i dette prægtige Arbejde. Med en enestaaende Livfuldhed taler Biskoppen til disse Sognemænd, lige hvor de staar; Billede efter Billede ruller sig op af de fyldte Kirke, hvor Ungdommen staar nede i Taarnrummet, og Stole og Gulv er pyntet med grønt Løv; vi hører, hvorledes der tales til unge og gamle og ser dem for os. – "Her kalder jeg straks alle Piger op til mig, endskønt at de gaar somme Steder nølende med at komme op til mig, og somme Steder er lydigere end somme Steder – dog naar de ser en først gaa op, saa kommer de alle straks løbende som Faar til Vand"!

Vi hører ham tale forstaaende og alvorligt til disse unge Piger i Sognet, om deres Forhold i Hjem og Tjeneste og deres Forhold som tugtige Piger overfor Forførere: "est du en god Pige og vil bære din Urtekrans om Sommeren paa dit Hoved med Hæder og Ære, da skal du før alle dine Negle sidde kendt udi saadan en Skalks Ansigt, at han kan sige, han har været der, førend han skulde fremme sin Vilje hos dig; det er bedre at du skrammer hannem, end at han skænder dig. – *Mærk, hvad jeg siger dig, Pige lille, det gælder dig og ikke mig.*"

Peder Palladius (1503 - 1560)

Han taler om katolske Helgenlevn, om Trolddom og Signekællinger, om Valfarter og Bissemunke, saa Stemmen snart er skarp af bidende Spot, snart løfter sig i Harme og Indignation; snart er han gemytlig, snart lun, snart myndig og affejende, men altid med en bemærkelsesværdig Evne til at faa Ordet til at ramme Pletten; ja, han kan afsøre et Skuespillertalent, der maa have virket ganske forbløffende, som naar den værdige Biskop i den Menneskefyldte Kirke giver Rollen som sognets sleske Skøge, der vil fastholde sine Bolere: "Jens, jeg har hørt, at du vil nu gifte dig; du vil have den Mands Datter; vil du have den bredmundede Pige! den langnæsede Djævel! Mig undres nu, hvad du nu har fanget for et sind (saa begynder den Taske at snøfte og græde): alt har du lovet mig, at du skal endnu længe bole med mig, ty hy hye, saa tuder hun og vil forhindre Ægteskab, den Skarns Hud"!

Det kan aldeles ikke drages i Tvivl, at der blev lyttet med aabne Øren i Sjællands Kirker under Visitatserne i de Aar! Og hvad her er sagt om Kirke og Præst, om Degn og Skole, om Evangelium og Sakramenter, Helligdage og Fattige, unge og gamle, ja alle tænkelige forhold i Landsbyens liv har været med til at præge en hel Slægt og berede Vejen for Evangeliets nye Lys.

Men der *var* ogsaa meget at rydde op i.